

A pártállamok összehasonlító modellje: az önreprodukciókban, reformokban és átalakulásokban megbúvó különbségek és egyezések mögött lévő strukturális okok

Bevezetés

Mi a pártállamok változásának és működésének politikai, gazdasági és társadalmi logikája? Hogyan magyarázhatjuk a közöttük lévő egyezéseket és különbözőségeket? Átalakulások folyamán létrejövő különbözőségüknek mik a magyarázatai? Egyesek miért omlanak össze, míg mások fennmaradnak? Egyes változások miért társulnak gazdasági recesszióval, míg mások a fellendülés időszakában keletkeznek? A továbbiakban egy olyan összehasonlító-elemző modellt mutatok be, mely elméleti magyarázattal szolgálhat a fent említett kérdésekre, valamint egy lehetséges empirikus kutatás kiindulópontja lehet, mely a pártállamokra és annak változásaira irányul. A modell rávilágít különleges hatalmi berendezkedésekre, melyek a független pártállami és gazdasági szereplők közötti kölcsönös kapcsolat termékének tekinthetők. A struktúra meghatározza a szereplők önreprodukciós érdekeit, viselkedését, és ezáltal, természetesen a dinamikáját, a politikai racionalitás szempontjából. A modell rámutat a strukturális és dinamikus csapdákra, melyek meghatározzák az önpusztulás fő okait. Három különböző hatalmi megosztással kapcsolatos lehetséges utat mutat be, melyek az önreprodukció eszközeinek dinamikus és strukturális okainak feltárására szolgálnak, melyek az átalakulás és összeomlás három különböző forgatókönyvéhez vezetnek.

A modell fejlődése

Az Interaktív Pártállami Modell (IPS) egy induktívan fölépített, dinamikus modell, mely a magyarországi gazdaságpolitikai döntések és azok következményeinek több mint 28 évig tartó empirikus kutatásán alapul. A kutatás legfőbb célja az volt, hogy feltárja az intézményesült kölcsönös függéseket és az érdeklehetőségeket, a pártállami és a gazdasági döntéshozók között lévő strukturális okokat. A szereplők közötti kölcsönhatás feltérképezése elengedhetetlen volt egy efféle megközelítéshez. Az interaktivitás azt jelentette, hogy a pártállam belső működése és az egyéni és intézményes érdekek közvetlen hatása és viselkedése meg van határozva egy bizonyos strukturális karakterisztika által. Ezen empirikus kutatások átíveltek a magyar pártállami rendszer bukása utánra is.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Néhány empirikus kutatás: Csanádiné Demeter Mária: "A vállalatnagyság, a jövedelmezőség és a preferenciák néhány összefüggése," (Some Relationship Between Enterprise Size, Profitability and Preferences) *Pénzügyi Szemle*, XXIII.:2 (February 1979): 105-121; Maria Csanádi, *A differenciált erőforráselosztás és a támogatások újratermelődésének néhány összefüggése* (Selective Resource Distribution and Some Aspects of the Regeneration of Subsidies) Pénzügykutató Intézet (Budapest: Institute of Financial Research), 6 (1980); Maria Csanádi, *Függőség, konszenzus és szelekció* (Dependence, Consensus and Selection) Pénzügykutató Intézet (Budapest: Institute of Financial Research), 3 (1984); Maria Csanádi, *Döntések kényszerpályán: az Ipari Minisztérium kialakítása és működésének első éve* (Decisions on Fixed Path: The Formation of the Ministry of Industry and Its First Year of Operation) Unpublished manuscript, Institute of Financial Research (Budapest, 1985a); Maria Csanádi *Új vállalatirányítási formák kialakításának folyamata* (The Process of Introducing new enterprise

Második lépésben ezek az induktív eredmények kiterjedtek a Szovjet és Kelet-Európa államaira, ezáltal feltárva a pártállami sajátosságokat (Csanádi, 1997b).¹⁰¹ Jelenlegi célom, hogy rámutassak az azonos viselkedési formák és strukturális alapok létezésére, és hogy rávilágítsak a különbségek strukturális okaira. A bőséges és kiváló adatoknak köszönhetően könnyen el tudtam érni célomat.¹⁰²

management forms), manuscript, (Budapest: Institute of Financial Research, 1985b); Maria Csanádi, "Network Tension. The Relationships between Party and State decisions," *Heti Világgazdaság* (weekly), X.:37 (August 27, 1988a): 4-6; Maria Csanádi, "Farewell Symphony," *The New Hungarian Quarterly*, 118 (1988b): 53-57; Maria Csanádi "A pártállamrendszer szerkezete, kohéziója és szétesése Magyarország példáján," (The Structure, Cohesion and Disintegration of Party-states: the Hungarian example), *Gazdaság*, 23:4 (1989): 5-36; Maria Csanádi, "Beyond the image: The case of Hungary," *Social Research*, 57:2 (1990): 321-46; Maria Csanádi, "The diary of decline: The case study of the disintegration of the Party in one district in Hungary," *Soviet Studies*, 43:6 (1991): 1085-1100; Maria Csanádi, and Andras Lörincz, "Neural Network Formalization of the Hungarian Party-state System," *Behavioral Science*, 37:2 (1992): 81-108; Maria Csanádi and Erzsébet Pácz, *A privatizáció környezetvédelmi vonatkozásai* (Environmental Connotations of the Privatization) Budapest: Center for Environmental Studies (1996); Maria Csanádi, "The Legacies of Party-states for the Transformation," *Communist Economies, Economic Transformation* 9:1 (1997a): 61-85; Maria Csanádi, "Environmental Behaviour of Entrepreneurs in the Privatization Process," *Társadalmi Szemle*, 53:2 (1998): 3-22; Maria Csanádi, *Guarantees for Environmental Protection within Privatisation*, in Bertalan Diczházi, György Csáki, Ákos Macher eds. *Privatisation in Hungary I. Account for Talent Series of the State Privatisation and State Holding Company*, (Budapest, 1999a), 225-239; Maria Csanádi and Ruth Greenspan Bell, "Environmental Liability in Transition: A Look at the Record in Hungary," *Resources for the Future*, 134 (Winter 1999b): 10-13.

¹⁰¹ Maria Csanádi, *Party-states and their Legacies in Post-communist Transformation*, (Cheltenham, UK, Northampton, Ma, US: Edward Elgar, 1997b).

¹⁰² Például: Valerie Bunce, "The Political Economy of the Breznev Era: Decline of a Nation-state," *British Journal of Sociology*, 13 (January 1983): 129-58; Valerie Bunce, "The Empire Strikes Back: The Evolution of the Eastern Block from Soviet Asset to a Soviet Liability," *International Organization*, 39:1 (Winter, 1985): 1-46; Valerie Bunce, "Decline of a Regional Hegemon: The Gorbachov Regime and Reform in Eastern Europe," *East European Politics and Society*, 3:2 (Spring 1989): 235-67; Sharon L. Wolchik, "Prospects for Political Change in Czechoslovakia" (Paper prepared for presentation at the meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, 14 April, 1988); Sharon L. Wolchik, "Czechoslovakia's Velvet Revolution," *Current History*, 89: 551 (1990): 413-16; Ellen Comisso, "Market failures and market socialism: Economic problems of the transition," in *Eastern European Politics and Societies*, 2:3 (1988): 433-65; Merle Fainsod, *Smolensk under Soviet rule* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1958); Katherine Brown, "Khabarovsk: Resurrecting the Nomenklatura. Russia at the Grass Roots," *Radio Free Europe, RL, Research Report*, 1992): 26-32; Gregory Grossman, "The party as manager and entrepreneur, from entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union," in Eds. by G. Guroff and F.G. Carstensen (Princeton, New Jersey: Princeton Univ. Press, 1983); Jerry Hough, *The Soviet prefects* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1969); Hough, Jerry and Merle Fainsod, *How the Soviet Union is governed?* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1979); Pacepa, I. M. (ed.), *Vörös horizontok: Egy román kémfőnök vallomásai (Red Horizons: Confessions of a Spy Chief)* (I.H. Printing Enterprise, 198); Leonard Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union* (New York: Vintage Books, 1970); Jacek Tarkowski, "Endowment of nomenklatura, of apparatchiks turned into entrepreneurchiks, from communist ranks to capitalist

A tanulmányok, melyekből dolgoztam, a Keleti Blokkot és annak individuális államait vizsgálta, különböző nézőpontokból, különböző szinteken és időtartamokban.

A harmadik lépésben – minthogy különbségeket és egyezéseket vizsgálunk – az elmélet dinamikus modellé vált, ami feltételezett egy általános karakterisztikát a pártállamok működéséről és struktúrájáról különböző dimenziók mentén (idő, tér, aggregáció, feltétel), és azonosította a különbözőségeikért felelős strukturális okokat.¹⁰³ Ezen elméleti feltevések később empirikusan is alá lettek támasztva, a Keleti-blokk, Jugoszlávia, Szovjetunió és Csehszlovákia kapcsán végzett kutatásokban, melyek a változás, fejlődés és összeomlás folyamatát vizsgálták.¹⁰⁴

Negyedik lépésként, a modell tovább fejlődött, így már alkalmas volt a kínai pártállami folyamatok jellemzésére is. A kínai állam bevonása alkalmassá tette a modellt, hogy három különböző minta alapján szerveződő hatalmi megosztást mutasson be. Ezek a minták, melyek a modell általános strukturális és dinamikus tulajdonságaival lettek alátámasztva, alkalmat adtak a változás és fejlődés útjának és az önreprodukció különböző karakterisztikájának tanulmányozására.

A meglévő leírások alapján megállapíthatjuk, hogy ezek a minták alkalmasak arra, hogy a puha költségvetési koncepciókat beillesztjük hatalmi kapcsolatokba, valamint a folyamatot kiterjesszük időben, más aggregációs szintekre és a hatalmi struktúra, különböző feltételeire, és ezáltal meghatározzák, a hatalmi struktúrához igazodó szelektív természetét. Beillesztve ezt a hatalmi kapcsolatokba, meghatározhatjuk ezt a nézőpontot, mint szelektív önreprodukciós korlátozás. Az újragondolt fogalom a pártállamok önreprodukciójának, összeomlásának és átalakulásának markáns meghatározó tényezőjévé nőtte ki magát. A modell ezen kiterjesztése és a különböző dinamikák és struktúrák leírása lehetővé tették, hogy megállapítsuk a hatalmi relációkba beágyazódott reformok funkcióit, főlemelkedésük okát és helyét, s a hatásukat a pártállami rendszerek reprodukciójában és átalakulásában. A megállapítás alkalmat adott arra, hogy a hatalmi kapcsolatokba került reformokat szembeállítsuk az összehasonlító irodalom reform megközelítésével. Minden megfogalmazott kérdéskör tárgyalására hamarosan sor kerül.

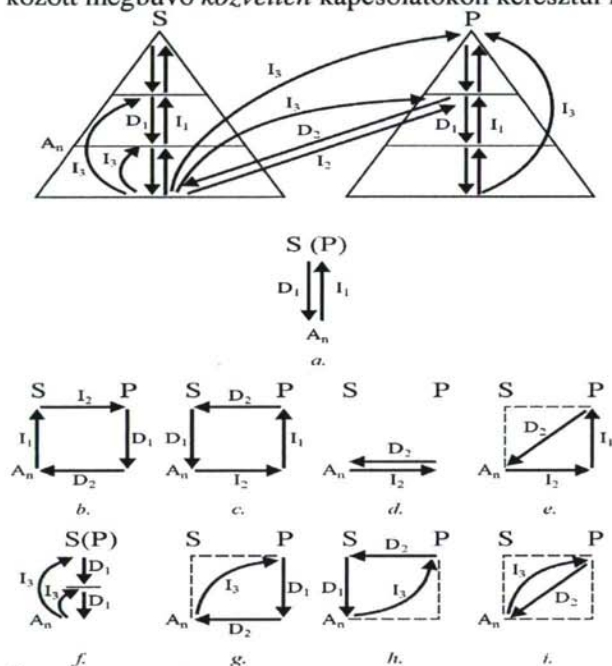
riches,” *Innovation*, 14:1, (Vienna, 1990); Michael Voslensky, *Nomenklatura: The Soviet ruling class - an insider's report* (New York: Doubleday and Co, 1984); Ilija Zemtsov, *The Private Life of the Soviet Elite* (New York: Craine Russac 1985).

¹⁰³ Csanádi, “The Legacies,” and Csanádi, *Party-states*,

¹⁰⁴ Marina Blagojevic, Marina, *Institutions in Serbia: From Collapse to What?* in *Institution Building in the New Democracies. Studies in Post-Post-Communism* ed. Hans Georg Heinrich, Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Workshop Series, (1999), 43-85; Bunce, Valerie, *Subversive Institutions The design and the destruction of socialism and the state* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Steven Solnick, “The Breakdown of Hierarchies in the Soviet Union and China. A Neo-institutional Perspective,” *World Politics* 48 (January 1996): 209-238; Wu Yu-Shan, *Comparative Economic Transformations: Mainland China, Hungary, the SU and Taiwan* (Stanford: Stanford Univ. Press, 1994); Andrew Walder ed, *The Waning of the Communist State: Economic Origins of Political Decline in China and Hungary* (California: University of California Press, 1995)

Az IPS modell struktúrája és dinamikája

Az IPS modell egy bizonyos önhasonló¹⁰⁵ karakterisztikát feltételez a pártállamok struktúrája és műveleteinek bizonyos dimenzióiban (idő, tér, a struktúra különböző aggregációi és feltételei). Továbbá feltételez strukturális különbségeket a pártállamok között is.¹⁰⁶ Az *első ábra* vázlatosan ábrázolja a pártállami hálózat elemeit és strukturális tulajdonságait a párt és az állam között lévő hierarchia általános szabályai mellett. A pártállami struktúra sajátossága a párt és állam, és a párt és állam által birtokolt gazdaság között megbúvó *közvetlen* kapcsolatokon keresztül fejlődik.

Ábra 1. A pártállami rendszer hatalmi szerkezet és a döntéshozók kilátásai (A szereplő), az érdeknilvánítás lehetséges módjai (A-tól I-ig)

Jelmagyarázat:

- S Állami (nem párthoz kapcsolódó) hierarchia
- P Párti hierarchia
- A_n Döntéshozók (szereplők) a struktúra n szintjén
- D_1 Egy adott hierarchián belüli függőség iránya
- D_2 Hierarchiák közötti függőség iránya
- I_1 Egy adott hierarchián belüli érdekérvényesítés iránya
- I_2 hierarchiák közötti érdekérvényesítés iránya
- I_3 Visszacsatolások iránya

¹⁰⁵ Önhasonló (fraktál) megtalálható: B. B.Mandelbrot, *The Fractal Geometry of Nature* (San Francisco: Freeman and Co, 1983). The self-similarity of party-states and that of within them was first defined in Csanádi and Lőrincz, "Neural Network," 81–108.

¹⁰⁶ Csanádi, *Party-states*, 26.

Ezen közvetlen kapcsolatok a párt hatalmi eszközei által keletkeznek.¹⁰⁷ Ezeket *összekötő függőségi szálaknak*¹⁰⁸ hívjuk (D_2). A szálak áttörnek a nem pártokhoz kapcsolódó intézményeken és közvetlenül gyakorolnak befolyást azáltal, hogy átfedik, a politikailag fontos helyzeti szervezeti és aktivitási struktúrát és az egyéni döntéshozatalt.

A függőség természete hozza létre (D_2) a rendszer politikai jellegét (I_2) azok számára, akik kötődnek e szálakhoz. Ebből következően, a függőségi szálak strukturálisan elkerülhetetlen egyenlőtlenségeket produkálnak azok között, akik kimaradtak ezen kapcsolatokból, és akik ezeket birtokolják. A függőségi szálak közvetlen kapcsolataiból következik, hogy minden közgazdaságtani döntésnek lesz közvetlen politikai következménye és fordítva.

Az egyenlőtlenségek tovább növelik a stratégiai¹⁰⁹ szereplők mélyebb integrációját egy struktúrába. A távolságok lerövidülnek a döntéshozatali folyamatban a párt és állam hierarchiája között minden szinten. Ezeket a lerövidítéseket strukturális visszacsatolásnak (I_3) hívjuk, mely egy hurkot képez a D_1 és D_2 között. Ezen visszacsatolások által a különböző szereplők képesek kinyilvánítani érdekeiket és kivédeni a számukra komoly hátrányt jelentő döntéseket azáltal, hogy közvetlenül érintkeznek a döntéshozókkal, akikkel másképp – tekintettel a hivatalos helyzetükre – a hierarchiában, sohasem találkozhatnak. Tehát a visszacsatolások (I_3) által egy további strukturális egyenlőtlenséggel találkozunk.¹¹⁰ Ezen tények következtében (I_2 és I_3) az alkuképesség és a formálisan egyenlő pozícióban lévő szereplők potenciálja radikálisan eltérhet. Az alkuképesség *szelektív*, és ez azon alapul, hogy a strukturális egyenlőtlenségek politikailag racionális kritériumokon alapulnak. Ezt a komplex kapcsolati rendszert az egyenlőtlenségek és az érdekvényesítés között a *hatalom struktúrájának* hívjuk, az egyéni döntéshozók szintjén.

A fent említett magyarázatok *két fő elve* meghatározza e rendszer berendezkedését: a függőségi szálak, mint a hatalom eszközei, csak a párt szintjéről eredeztethetőek, míg a visszacsatolásban keletkezett függőségi szálak az állami szintből. Ezen karakterisztikák világossá teszik a politika egyedi intézményi interaktivitását és az egyéni döntéshozók egyéb szféráját, és felfedik a különböző alszférák interpretációjának módját (párt és állam, állam és társadalom, politika és gazdaság).

A főnti megállapítások képezik a pártállamok *működési elvének alapját*: mivel minden döntéshozó függőségi szálakkal kapcsolatban áll a hierarchiájában (D_1), és csak a párti döntéshozók állnak függőségi szállal kapcsolatban mindenki mással (D_2), ezért a

¹⁰⁷ Nem csak az állam által irányított gazdaság kapcsolódik közvetlenül a párthoz. Hasonló közvetlen kapcsolatok fönálnak a társadalom más alszférájában is: kultúra, politika, oktatás, egészségügy, társadalmi mozgalmak, stb. Az egyszerűség kedvéért ezek most a nem párti – állami – hierarchiába sorolandók.

¹⁰⁸ A összekötő függőségi szálak a nem pártokhoz kötődő intézményi keretrendszeren áthatolnak, úgy mint pl: a pártállam hierarchikus rendszere átfedi a döntéshozatalt az aktivitási struktúrán keresztül a nem párti szervezetekben, (instruktori) rendszer, amely a döntéseket az intézményi struktúrán keresztül éri el, valamint a párttagság, amely a döntéseket a tagok pártfegyelmén keresztül fedi le. (Csanádi, *Party-states*; and Csanádi, *A model*).

¹⁰⁹ Azon szereplőket nevezem stratégiainak, akiknek aktivitása és viselkedése rendkívül fontos a politikai és gazdasági stabilitás szempontjából, például, a belső ellátás kérdése, a Szovjet exporthumánnyiség teljesítése, humán erő mértéke, rendkívül fontosak a politikai kérdések tekintetében.

¹¹⁰ További részletekért lásd: Csanádi *Pártállamok*, 28–37.

függőségek és az érdekképviselő, csakúgy, mint az erőforrás kinyerés és felhalmozás politikai monopóliumot alkotnak.

A strukturális háttér és a dinamikus működés egy *különleges dinamikához* vezettek. A feltételezés azon alapul, hogy a politikailag monopolizált struktúrában a szereplőknek kettős szerepük van. Egyidejűleg *birtokolják a függőségi szálakat, de az is fogva tarja őket.* Következésképpen, megvan a hatalmuk, és szükségük is van rá, hogy közbeavatkozzanak, mint szálak monopóliumával rendelkező szereplők, és minthogy foglyai is azoknak, ki is vannak szolgáltatva nekik, és motiváltak azok megőrzésében és bővítésében.

Mária Csanádi: The structural background of the different transitions

The interactive party-state model was developed over a 28-year period. Its purpose was to reveal the facts behind decision-making both in the political and economic sphere. Similarities and differences were found among the former member states of the socialist block. According to the model, we can determine how someone was able to have influence over others and what kind of techniques were needed in order to maintain it. But as the socialist system was on the brink of destruction, the interactive party state began to collapse. Based on the evidence of the research, three different patterns emerged, offering possible solutions of what would likely happen to the system and the former socialist member states. The research highlights the similarities and differences among the member states, what the states are fighting for in the political and economic sphere, and how each state can protect its own interests.

The research also considers the problem of resources and how someone can allocate, maintain and lose any kind of resource. Because of the different capabilities of the member states, the collapse of the system will affect each one differently. We can recognise our own potential problems based on the research.